

Drogi do Niepodległości

Upadek Rzeczypospolitej

W XVIII wieku Rzeczypospolita Obojga Narodów pogrążyła się w kryzysie ustrojowym i gospodarczym, prowadzącym do anarchii i rozkładu instytucji władzy. Słaba władza królewska, skłócona szlachta i magnateria szukająca protekcji u obcych władców uniemożliwiała przeprowadzenie reform państwa. Wyniszczony wojnami i źle rządzony kraj nie był w stanie obronić się przed ingerencjami potężnych sąsiadów. Monarchowie Prus, Austrii, a zwłaszcza Rosji torpedowali wszystkie próby przezwyciężenia słabości przez Polskę. W 1768 r. część polskiej szlachty zawiązała w Barze konfederację w obronie Rzeczypospolitej, z zamiarem uwolnienia kraju spod wpływów rosyjskich. Ów zryw nie powstrzymał państw ościennych, które w 1772 r. zawarły porozumienie odbierające państwu polskiemu jedną czwartą terytorium i zmusiły sejm do zatwierdzenia dyktatu I rozbioru.

Straty i upokorzenie, których doznała Polska, stały się impulsem do podjęcia gruntownej reformy państwa. Dnia 3 V 1791 r. sejm uchwalił pierwszą europejską konstytucję dającą nadzieję na wzmocnienie Rzeczypospolitej, jednak próba przeprowadzenia reform została przekreślona już w połowie 1792 r. Przeciwnicy konstytucji zawiązali w Petersburgu i ogłosili w miasteczku Targowica konfederację wymierzoną w dzieło reform, zwracając się do Rosji z prośbą o pomoc. Rozpoczęła się wojna polsko-rosyjska w obronie Konstytucji Trzeciego Maja. Zwycięstwo zewnętrznych i wewnętrznych wrogów reform spowodowało przywrócenie dawnego porządku i odebranie Rzeczypospolitej kolejnych ziem przez Rosję i Prusę – nastąpił II rozbiór Polski.

W następnym roku zawiązało się tajne porozumienie w celu przygotowania ogólnonarodowego powstania. Redukcja polskiej armii zarządzona przez Rosjan spowodowała przedwczesne wystąpienie, na którego czele stanął Tadeusz Kościuszko. Powstanie trwało od 24 II do 16 XI 1794 r. Mimo początkowych sukcesów (bitwa pod Racławicami) zakończyło się klęską. Insurekcja przeszła do legendy jako pierwsze powstanie narodowe. Rosja, Prusy i Austria podpisały 24 X 1795 r. porozumienie rozbiorowe likwidujące państwo polskie. Bezsilni wobec przemocy zaborców Polacy nie pogodzili się z utratą niepodległości i zaczęli szukać wszelkich dróg prowadzących do jej odzyskania.

Rejtan – upadek Polski, obraz Jana Matejki

Modlitwa konfederatów barskich przed bitwą pod Łankoroną, obraz Artura Grottgera

Półka w kajdanach, pocztówka patriotyczna W. Betleja

Kościuszko pod Racławicami (4 IV 1794 r.), obraz Jana Matejki

Za wolność naszą i waszą

Przywódcy politycznej emigracji polskiej oraz ugrupowań konspiracyjnych w kraju wiązali nadzieję na pomoc rewolucyjnej Francji, skonfliktowanej z zaborcami Polski. Już dwa lata po utracie niepodległości przez Rzeczypospolitą, w 1797 r. powstały w Lombardii Legiony Polskie. Częściowym ziszczeniem pragnień wyzwoleniczych było utworzenie przez Napoleona w 1807 r. Księstwa Warszawskiego. W jego skład weszła tylko niewielka część przedrozbiorowego terytorium Rzeczypospolitej (II i III zabór pruski, a od 1809 r. także ziemie zajęte przez Austrię w III rozbiórze Polski), niemniej Polacy uzyskali namiastkę swojego państwa.

Determinacja, z którą żołnierze polscy w służbie Napoleona walczyli o chociaż częściową niezależność, spowodowała podjęcie przez zaborców decyzji o pozostawieniu kadłubowego państwa polskiego nawet po upadku cesarza. Obradujący na kongresie wiedeńskim monarchowie zadecydowali w 1815 r. o przekształceniu okrojonego Księstwa Warszawskiego (Wielkopolska powróciła do Prus jako autonomiczne Wielkie Księstwo Poznańskie, a Kraków stał się wolnym miastem) w Królestwo Polskie połączone unią realno-personalną z Cesarstwem Rosyjskim. Nadana mu liberalna konstytucja była jednak notorycznie łamana, co doprowadziło do zawiązania się organizacji spiskowych, m.in. w wojsku. Groźba aresztowania członków sprzysiężenia (podchorążych) oraz zamiar użycia przez cara Mikołaja I polskiej armii do stłumienia rewolucji we Francji i w Belgii stały się przyczynami wybuchu powstania w nocy z 29 na 30 XI 1830 r. Konsekwencją powstania listopadowego oraz będącej jego skutkiem wojny polsko-rosyjskiej zakończonej klęską w 1831 r. było ściślejsze podporządkowanie Królestwa Polskiego Rosji. Podobne represje przyniosły powstanie krakowskie w 1846 r. (Wolne Miasto Kraków inkorporowano do Austrii) oraz powstanie wielkopolskie w 1848 r. (Wielkie Księstwo Poznańskie utraciło resztki autonomii, stając się pruską Prowincją Poznańską).

Polacy nie mieli możliwości prowadzenia walki o niepodległość w swoim kraju, szukali więc sposobności jej kontynuowania poza granicami ojczyzny. Środowiska związane z Wielką Emigracją podejmowały próby tworzenia polskich oddziałów w czasie wojny krymskiej w latach 1853–1855.

W imię hasła „Za wolność naszą i waszą”, które po raz pierwszy pojawiło się na sztandarach powstańczych w 1831 r., brali udział w wielu zrywach narodowowyzwoleniczych w Europie. Podczas Wiosny Ludów (1848–1849) ponad 3000 Polaków wzięło udział w powstaniu węgierskim, a gen. Józef Bem stanął na czele całej armii powstańczej. Polacy wspierali również ruchy rewolucyjne – m.in. wzięli zbrojny udział w Komunie Paryskiej. Walczyli również w wojnie secesyjnej w Stanach Zjednoczonych Ameryki w latach 1861–1865 zarówno w szeregach Unii (przeciwko niewolnictwu), jak i po stronie Konfederacji (za prawem do niepodległości).

General Jan Henryk Dąbrowski na czele Legionów, obraz Juliusza Kossaka

Gen. Józef Bem, XIX-wieczna litografia

Starcia w okolicy Somosterry (30 XI 1808 r.), obraz Wojciecha Kossaka

Obława Gieochowska (25 II 1831 r.), obraz Wojciecha Kossaka

W konspiracji

Kłęska Rosji w wojnie krymskiej ożywiła nadzieje Polaków na odzyskanie niepodległości, co wywołało falę manifestacji patriotycznych w Warszawie. Mimo represji na terenie Królestwa Polskiego rozwijał się niepodległościowy ruch spiskowy. Ogłoszenie przez władze carskie branki do wojska spowodowało przedwczesne wystąpienie powstańcze w nocy z 22 na 23 I 1863 r. Powstanie styczniowe, mimo ogromnego poświęcenia, spotkało się z przygniatającą przewagą Rosjan i zakończyło się klęską Polaków oraz spacyfikowaniem kraju. Stało się impulsem dla polskich patriotów do zmiany form walki o niepodległość. Praca organiczna oraz stopniowe wzmacnianie sił narodu miały zastąpić wyniszczającą walkę orężną. Równie ważne okazało się doświadczenie zdobyte w pracy konspiracyjnej – w czasie powstania funkcjonował Rząd Narodowy dysponujący sprawnymi podziemnymi strukturami państwowymi.

Pod koniec XIX wieku idea niepodległościowa związała się z częścią polskich ruchów lewicowych i rewolucyjnych. W 1905 r. w Królestwie Polskim wybuchła rewolucja prowadzona pod hasłami socjalnymi i niepodległościowymi. Krótkotrwałe połączenie walki z kapitalizmem z dążeniami do odzyskania suwerenności zakończyło się podziałami w ruchu socjalistycznym. Na tym tle w 1906 r. doszło do rozłamu w Polskiej Partii Socjalistycznej. Józef Piłsudski stojący na czele jej Organizacji Bojowej, która wślawiła się akcjami zbrojnymi wymierzonymi we władze rosyjskie, opowiedział się za podjęciem walki zbrojnej o niepodległość. W 1908 r. zdecydował o przeniesieniu działalności do Galicji, gdzie istniały możliwości kontynuowania walki, i utworzył Związek Walki Czynnej – konspiracyjną, ponadpartyjną organizację przygotowującą kadry dla przyszłej polskiej armii. Związek powołał następnie do życia legalne formacje paramilitarne: Związek Strzelecki i Strzelec.

W okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej istotną rolę w ożywieniu patriotycznym młodego pokolenia Polaków i przygotowaniu ich do walki o niepodległość odegrały również Polskie Drużyny Strzeleckie, wywodzące się z ruchu narodowo-niepodległościowego. Za przykładem towarzystw strzeleckich powstawały też inne organizacje paramilitarne: Drużyny Bartosze, Polowe Drużyny Sokole oraz Drużyny im. Tadeusza Kościuszki, w których także szkolili się młodzież polska. Wielu ich członków mogło wykorzystać cenne umiejętności nabyte w organizacjach podczas służby w polskich formacjach wojskowych tworzonych w czasie I wojny światowej i w odrodzonym Wojsku Polskim.

Powstańcy styczniowi rozstrzelani i powieszani przez władze carskie

Z kresowych dni, pocztówka patriotyczna K.S. Wołki

Kozacy pacyfikacji napałkami uczestników demonstracji 27 lutego 1901 r. przed kościołem św. Anny w Warszawie, malarz nieznamy

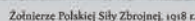
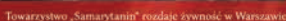
Drużyna Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” z Kamionki Strumiłowej, 8 VIII 1914 r.

Kurs instruktorów Polskich Drużyn Strzeleckich w Łwowie, 1912 r.

Niezależne od siebie, a niekiedy sprzeczne działania różnych ośrodków politycznych podporządkowane były jednak wspólnej idei umiędzynarodowienia sprawy polskiej. Pod koniec wojny Polacy znaleźli się w gronie zwycięskich narodów sprzymierzonych, które były zdecydowane pomóc w odbudowie niepodległej Polski. Taki był rezultat działalności polskich polityków i poświęcenia żołnierzy walczących w polskich formacjach zbrojnych.

Jeneral-Gubernator
v. Besolov.

Afisz z tekstem w języku polskim
proklamujący powstanie Królestwa Polskiego
5 XI 1916 r.

Legiony Polskie

Wśród wielu Polaków panowało głębokie przekonanie, że największym zagrożeniem dla nich jest Rosja. Liczono jednak, iż poniesie ona klęskę w nadchodzącej wojnie. To przekonanie podzielał Józef Piłsudski, który ruch irredenty rozwijał w oparciu o Austro-Węgry. Dnia 30 VII 1914 r. wydał Związkowi Strzeleckim i Polskim Drużynom Strzeleckim rozkazy mobilizacyjne do koncentracji w krakowskich Oleandrach.

Z zebranych ponad 3000 ochotników utworzono pięć batalionów oraz wyłoniona została Pierwsza Kompania Kadrowa, która 6 VIII 1914 r. wyruszyła do Królestwa z zamiarem wywołania powstania przeciwko Rosji. Obojętna postawa Królewianów zmusiła do zaniechania tych planów. Piłsudski podporządkował się Naczelnemu Komitetowi Narodowemu, utworzonemu 16 VIII 1914 r. w Krakowie, a oddziały strzeleckie zostały włączone do Legionów Polskich, na których utworzenie zgodzili się Austriacy. W Legionach obowiązywała komenda polska i polskie umundurowanie. Dowódcy niższych szczebli, do dowódcy kompanii włącznie, byli obieralni. Początkowo nie istniały stopnie oficerskie, a tylko funkcje dowódcze: komendanta kompanii, batalionu itp.

Choć planowano sformowanie dwóch legionów: wschodniego i zachodniego, to ostatecznie utworzono tylko Legion Zachodni. Jego pierwszym związkiem taktycznym była I Brygada Legionów, utworzona 19 XII 1914 r. Jej dowódcą został Józef Piłsudski. W Karpatach, w trakcie walk z Rosjanami, sformowano II Brygadę, a w rejonie Piotrkowa utworzono III Brygadę Legionów.

Legioniści toczyli krwawe boje z armią rosyjską, m.in. pod Laskami k. Dębina (I Brygada, 21–26 X 1914 r.), na Rusi Zakarpackiej (październik 1914 r.), pod Mołotkowem (II Brygada, 29 X 1914 r.), następnie pod Łowczówkiem k. Tarnowa (I Brygada, 22–25 XII 1914 r.), pod Konarami (I Brygada, 16–25 V 1915 r.), pod Rokitną (szarża ułanów, 13 VI 1915 r.), pod Rarańczą (II Brygada, czerwiec – wrzesień 1915 r.). Jesienią 1915 r. wszystkie brygady skoncentrowano na Wołyniu, gdzie od września do listopada 1915 r. walczyły nad Styrem, 4–7 VII 1916 r. pod Kostiuchnówką (I, II, III Brygada), 16 VII – 3 VIII nad rzeką Stochód (II Brygada). Legiony, zorganizowane w siedem pułków piechoty, dwa pułki kawalerii i jeden artylerii wraz ze służbami, osiągnęły wtedy maksymalną liczebność – ok. 25 000 żołnierzy. Straty w tym okresie oblicza się na ok. 15 000 rannych i zabitych. Pod koniec roku zostały wycofane z frontu.

Legiony zostały 20 IX 1916 r. oficjalnie przemianowane na Polski Korpus Posiłkowy, który w kwietniu 1917 r. przekazano dowództwu niemieckiemu z zamiarem włączenia do Polskiej Siły Zbrojnej. Legioniści odmówili jednak złożenia przysięgi na wierność sojuszniczemu mocarstwu centralnym. Kryzys przysięgowy doprowadził do uwięzienia Józefa Piłsudskiego w Magdeburgu oraz rozwiązania I i III Brygady. Żołnierzy pochodzących z terenów Królestwa internowano, a mieszkańców Galicji wcielono do armii austro-węgierskiej. II Brygada, której żołnierze złożyli przysięgę, została skierowana na front. Protestując przeciwko oddaniu Chełmszczyzny, 15 II 1918 r. płk Haller przebił się z brygadą przez front pod Rarańczą i połączył się z polskimi formacjami w Rosji.

Pierwsza Kompania Kadrowa wkracza do Kiele, 12 VIII 1914 r.

Artyleryjski punkt obserwacyjny pod Dubniakami, 12 VIII 1916 r.

Legioniści 4 pułku Legionów Polskich, Słupowice październik 1916 r.

Afisz informujący o Tygodniu Opieki Legionowej, 30 X – 27 XI 1918 r.

Polscy legioniści internowani w obozie w Szczypiornie, 1918 r.

Działon z baterii 1 Pułku Artylerii Legionów Polskich

Polskie formacje wojskowe na Wschodzie

Działacze Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego – główniego reprezentanta nurtu prorosyjskiego – widzieli szansę na odzyskanie niepodległości w walce u boku cara i zjednoczenie wszystkich ziem polskich pod jego berłem. Zasługi oddane imperium w czasie wojny miały ułatwić uzyskanie autonomii, a z czasem suwerenności.

W listopadzie 1914 r. powołany w Warszawie Komitet Narodowy Polski uzyskał zgodę na utworzenie oddziału wojskowego, który od miejsca formowania nazywano Legionem Puławskim (oficjalna nazwa to I Legion Polski). Jednostka liczyła ok. 1000 żołnierzy, a od 17 I 1915 r. dowodził nią ppłk Antoni Reutt. Rosjanie jednak przerwali werbunek, przemianowali Legion na oddział rosyjski i nie pozwolili na sformowanie dalszych jednostek polskich.

Wiosną 1915 r. były Legion Puławski został skierowany na front, gdzie wkrótce wykrwawił się w walkach, a jego pozostałości ewakuowano do Bobrujska. Na przełomie 1915 i 1916 r. utworzono Brygadę Strzelców Polskich (ok. 4000 żołnierzy), a dowódcą został gen. Piotr Szymanowski. Po kilku miesiącach oddział skierowano na front. W styczniu 1917 r. brygadę wycofano do Kijowa. Po rewolucji lutowej rosyjski Rząd Tymczasowy uznał prawo Polaków do samostanowienia i zezwolił na formowanie oddziałów narodowych w armii rosyjskiej. W Kijowie powstała Dywizja Strzelców Polskich z żołnierzy Brygady Strzelców Polskich. Latem 1917 r. walczyła nad Zbruczem, pierwszym dowódcą był Tadeusz Bylewski.

W sierpniu 1917 r. weszła w skład I Korpusu Polskiego na Białorusi, dowodzonego przez gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego. Po przewrocie bolszewickim korpus walczył z „czerwonymi”. Został rozwiązany przez Niemcy po zawarciu pokoju brzeskiego z Rosją. W Besarabii sformowano II Korpus, złożony m.in. z żołnierzy II Brygady i dowodzony przez płk. Józefa Hallera. W kwietniu 1918 r. żołnierze odmówili złożenia broni Niemcom i zostali przez nich otoczeni, i rozbici pod Kaniewem. Utworzony na Ukrainie III Korpus Polski gen. Eugeniusza de Henning-Michaelisa zmuszono do kapitulacji i rozwiązano w czerwcu 1918 r.

Część żołnierzy tych korpusów znalazła się w oddziałach polskich sformowanych pod koniec 1918 r. na Ukrainie i Syberii, przekształconych następnie w 4 i 5 Dywizję Strzelców Polskich (formalnie weszły w skład Armii Polskiej we Francji). W styczniu 1920 r. 5 Dywizja (dowódca płk Kazimierz Rumsza) została rozbита w rejonie Krasnojarska w walce z bolszewikami. 4 Dywizja gen. Lucjana Żeligowskiego walczyła z Ukraińcami w Odessie, a następnie również przeciwko bolszewikom. Do Polski dotarła 26 V 1919 r. Pół roku później powróciły drogą morską oddziały polskie sformowane w Murmańsku i Archangielsku.

Sztandar Legionu Puławskiego

Twierdza Modlin – niedźwiedźca Bałka i murmanicycy

Ułani 5 Dywizji Strzelców Polskich

Cwiczenia szkoły oficerskiej 5 Dywizji Strzelców Polskich, Nowomikołajewsk 1919 r.

Bitwa pod Krechowcami (24 VII 1917 r.), obraz Michała Bylina

Armia Polska we Francji

W sierpniu 1914 r. Polonia francuska stworzyła Komitet Ochotników Polskich dla Służby w Armii Francuskiej. Plany formowania odrębnego oddziału polskiego na froncie zachodnim pokrzyżował sprzeciw Rosji. Jednostka utworzona w Bayonne (stąd nazwa bajorczycy) została włączona jako 2 kompania do 1 Pułku Legii Cudzoziemskiej i wiosną 1915 r. skierowana na front pod Reims. Wykrwawiona w walkach, została wkrótce rozwiązana.

Idea stworzenia jednostek polskich na froncie zachodnim odżyła po rewolucji lutowej w Rosji. Dzięki zabiegom m.in. Romana Dmowskiego prezydent Francji Raymond Poincaré 4 VI 1917 r. wydał dekret o utworzeniu Armii Polskiej. Początkowo jej dowódcą mianowano Francuza gen. Louisa Archinarda, którego zastąpił 4 X 1918 r. gen. Józef Haller. Ten związek operacyjny – nazywany często „Błękitną Armią” od koloru francuskich mundurów noszonych przez żołnierzy – miał składać się z Polaków służących w armii francuskiej, uzupełniony ochotnikami z Ameryki i Europy Zachodniej. Organizacją kierowała Misja Wojskowa Francusko-Polska. Od strony politycznej nadzór sprawował Komitet Narodowy Polski, ukonstytuowany 15 VIII 1917 r. i kierowany przez Romana Dmowskiego. Ogromną rolę w werbowaniu ochotników odegrali przedstawiciele Komitetu w innych państwach, przede wszystkim Ignacy Paderewski w Stanach Zjednoczonych.

„Błękitną Armię” postanowiono zasilić także żołnierzami rekrutowanymi spośród Polaków – jeńców wziętych do niewoli we Francji i na froncie włoskim. Do końca 1918 r. powstała dobrze wyszkolona i uzbrojona w nowoczesny sprzęt armia, licząca ok. 70 000 żołnierzy zorganizowanych w dwa korpusy (I – 1 i 2 Dywizja Strzelców Polskich, III – 3 i 6 Dywizja Strzelców Polskich), pułk czołgów oraz liczne oddziały wsparcia i służby. Rozpoczęto także formowanie 7 Dywizji. W skład armii formalnie wchodził jeszcze II Korpus złożony z 4 i 5 Dywizji walczących w Rosji. Z wyjątkiem 1 Dywizji pozostałe związki taktyczne armii nie wzięły udziału w walkach. Trudno przecenić jednak polityczne znaczenie „Błękitnej Armii”, która była częścią sił zbrojnych ententy.

Wiosną 1919 r. armia Hallera powróciła do Polski, poważnie wzmacniając tworzące się siły zbrojne o 18 pułków piechoty, trzy pułkikawalerii, osiem pułków artylerii (290 dział), pułk czołgów (120 maszyn), siedem eskadr lotniczych (98 samolotów) oraz rozbudowane służby. Odegrała ogromną rolę w walkach o niepodległość i granice.

ARMIA POLSKA WE FRANCJI
POLISH ARMY IN FRANCE
CENTRUM REKRUTACYJNE
RECRUITING CENTRE NO 2

Polacy! Idźcie na bój
na prawy-
za ziemię Polską, za pokrzywdzoną!
POLES: UNDER THE POLISH FLAG OR TO THE RIGHT
"FOR OUR LIBERTY AND YOURS" - ENLIST TODAY

Plakaty propagandowe zachęcające do zaciągnięcia się do Armii Polskiej we Francji

Okopy polskiego 1 Pułku Strzelców w Szampani, 1918 r.

Gen. Louis Archinard
pierwszy dowódca Armii Polskiej we Francji

Gen. Józef Haller składa przysięgę na sztandar polskiego 1 Pułku Strzelców, Nancy 6 X 1918 r.

Polska piechota w czasie defilady, Paryż 14 VII 1919 r.

Konspiracja. Polska Organizacja Wojskowa

We wrześniu 1914 r. Józef Piłsudski utworzył w Kielcach Polską Organizację Narodową. Popierana przez Polską Partię Socjalistyczną prowadziła działalność werbunkową do Legionów Polskich na terenach Królestwa Polskiego zajętych przez Niemców. W odróżnieniu od Naczelnego Komitetu Narodowego, który zachowywał orientację proaustriacką, dążyła do uzyskania poparcia Niemiec. W listopadzie 1914 r. została włączona do Komitetu.

W pierwszych tygodniach I wojny światowej z pozostałych w Warszawie członków Związków i Drużyn Strzeleckich powstała Polska Organizacja Wojskowa (POW), która miała reprezentować idee legionowe na obszarze Królestwa Kongresowego. W październiku 1914 r. z rozkazu Piłsudskiego komendę nad nią objął por. Tadeusz Żuliński. Rozpoczął on czynną walkę wojskowo-dywersyjną na tyłach wojsk rosyjskich, organizując w tym celu tzw. Oddział Lotny Wojsk Polskich. Oddział ten w 1914 i 1915 r. dokonał wielu działań dywersyjnych, m.in. wysadzał mosty i pociągi, przerywał połączenia telefoniczne i telegraficzne.

POW rozszerzyła działalność poza teren Królestwa Polskiego na Ukrainę i Rosję, a po kryzysie przysięgowym i internowaniu Józefa Piłsudskiego także na Galicję. Komendy okręgowe podporządkowane Komendzie Głównej sięgały daleko na wschód aż do Piotrogradu, Kijowa i Moskwy.

Od jesieni 1915 r., w czasie okupacji Królestwa Polskiego przez wojska niemieckie i austriackie, organizacja przeszła do działalności półjawej. Organizowano biura werbunkowe i manifestowano gotowość mobilizacji żołnierzy, oczekując w zamian na zgodę utworzenia samodzielnych struktur państwa. Ostatecznie POW została podporządkowana Tymczasowej Radzie Stanu, której jednak wypowiedziała posłuszeństwo 7 V 1917 r. w związku z reorientacją polityki obozu niepodległościowego wobec Niemiec. Odwetowe liczne aresztowania doprowadziły niemal do zamarcia działalności organizacji. Jesienią 1917 r. przystąpiono do odbudowy struktur w konspiracji. W związku z aresztowaniem Piłsudskiego przez Niemców POW kierował Konwent Organizacji A, natomiast Komendantem Głównym został Edward Rydz-Śmigły. Siedzibę organizacji przeniesiono do Krakowa. Szeregi szybko uzupełniono – w maju 1918 r. liczyły one ok. 50 000 członków. W październiku i listopadzie 1918 r. POW zintensyfikowała działalność: oddziały lotne komendy warszawskiej przeprowadziły liczne akcje dywersyjne, komenda krakowska wsparła walkę z Ukraińcami o Lwów, a przejmowanie władzy w Galicji i rozbrajanie okupantów w Królestwie umożliwiło utworzenie w Lublinie pierwszego rządu polskiego.

Organizację rozwiązano 11 XI 1918 r. na obszarze tworzącego się państwa polskiego. Ponad 26 000 członków wstąpiło do formowanego Wojska Polskiego. Działalność konspiracyjną kontynuowano natomiast na terenach przeciwników Polski walczącej o niepodległość. Sabotaż i wywiad prowadzony przez POW odegrały ważną rolę w wojnach z Rosją Radziecką i Ukrainą. W latach 1919–1921 działała Polska Organizacja Wojskowa Górnego Śląska, która wzięła udział w powstaniach śląskich.

Komenda Naczelna Polskiej Organizacji Wojskowej

Komenda Naczelna POW 1914–1915 z Komendantem Naczelnym Tadeuszem Żulińskim (siedzi drugi od lewej)

Ćwiczenia POW w Zielonce k. Wawra, 29 IV 1917 r.

Pierwsze ośrodki władzy i pierwsze rządy niepodległej Polski

Ogłoszony 5 XI 1916 r. przez generalnych gubernatorów wojskowych warszawskiego i lubelskiego w imieniu cesarzy Niemiec i Austro-Węgier akt gwarantujący Polakom powstanie samodzielnego Królestwa Polskiego wywołał żywy oddźwięk na świecie. Jego ogłoszenie podyktowane chęcią pozyskania rekruta w okupowanym Królestwie Polskim stało się kluczowym czynnikiem w polskich staraniach o odzyskanie niepodległości, wywołując żywą reakcję w państwach ententy.

Tymczasową Radę Stanu z Wacławem Niemojowskim na czele powołano 6 XII 1916 r. Kierownikiem jej Komisji Wojskowej został Józef Piłsudski, który podporządkował Radzie Polską Organizację Wojskową. Tymczasowa Rada Stanu podała się do dymisji po kryzysie przysięgowym w 1917 r. W jej miejsce powołano Komisję Przejściową Tymczasowej Rady Stanu, a następnie Radę Regencyjną, która 7 X 1918 r. ogłosiła niepodległość Polski.

Słabość Niemiec i Austro-Węgier w ostatnich miesiącach I wojny światowej otworzyła drogę do przejęcia władzy. Początkowo zawiązały się tymczasowe, regionalne ośrodki. Już 19 X na Śląsku Cieszyńskim została utworzona Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego. Posłowie polscy do parlamentu austriackiego utworzyli 28 X w Krakowie Polską Komisję Likwidacyjną, kierowaną przez przywódcę PSL „Piast” Wincentego Witosa. W Poznaniu 11 XI ukonstytuowała się Naczelna Rada Ludowa, zdominowana przez przedstawicieli Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego.

W nocy z 6 na 7 XI Polska Organizacja Wojskowa powołała w Lublinie Tymczasowy Rząd Republiki Polskiej (TRRP), który jako pierwszy miał ogólnopolskie aspiracje. Premier Ignacy Daszyński zapowiedział przeprowadzenie daleko idących reform społecznych, dlatego zyskał poparcie jedynie lewicy niepodległościowej: Polskiej Partii Socjalistycznej, Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej (Galicji i Śląska Cieszyńskiego), ludowców z PSL „Wyzwolenie” i bezpartyjnej inteligencji.

Sytuacja polityczna w Polsce całkowicie zmieniła się 10 XI, kiedy Józef Piłsudski zwolniony z twierdzy magdeburskiej powrócił do kraju. W Warszawie rozpoczęło się rozbieranie Niemców. Rada Regencyjna oddała mu 11 XI naczelne dowództwo nad wojskiem, a trzy dni później rozwiązała się i przekazała całą władzę nad tworzącym się państwem. Piłsudski rozwiązał TRRP, dążył bowiem do powołania rządu zbudowanego na możliwie szerokiej koalicji politycznej. Sam jednak nie chciał stanąć na czele gabinetu. Objął najwyższy urząd w Rzeczypospolitej – Tymczasowego Naczelnika Państwa. Rząd utworzył socjalista Jędrzej Moraczewski. Nie mógł liczyć na przychylną endecję, został poparty jedynie przez lewicę. Dopiero kolejny rząd Ignacego Paderewskiego utworzony 16 I 1919 r. z udziałem endecji miał poparcie najważniejszych partii politycznych.

Pierwsze posiedzenie Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego, Warszawa 15 I 1917 r.

Naczelny Wódz Józef Piłsudski w otoczeniu członków pierwszego rządu Rzeczypospolitej. Premier Jędrzej Moraczewski siedzi drugi od lewej, 21 XI 1918 r.

Rozbijanie Niemców, Warszawa 11 XI 1918 r.

Straż akademicka, Warszawa 10 XI 1918 r.

Przejęcie władzy w Krakowie, 31 X 1918 r.

Wojsko Polskie przed Zamkiem Królewskim, Warszawa listopad 1918 r.

Powstania i plebiscyty

W listopadzie 1918 r. rząd Moraczewskiego kontrolował jedynie Królestwo Polskie bez Suwalszczyzny. Polacy w wielu regionach nadal nie byli wolni. Wielkopolska, Pomorze i Górny Śląsk były okupowane, mimo że Niemcy skapitulowali na froncie zachodnim. Przyjazd do Poznania Ignacego Paderewskiego 26 XII 1918 r. podewrwał Polaków do powstania. Walkę Armii Wielkopolskiej gen. Józefa Dowbora-Muśnickiego wspierała akcja dyplomatyczna Naczelnej Rady Ludowej i Komitetu Narodowego Polskiego we Francji. Wprowadziła ona na obszarze powstania warunki rozejmu I wojny światowej, co zakończyło zacięte walki 16 II 1919 r. Powstanie przyniosło zwycięstwo Polakom.

W traktacie wersalskim z 28 VI 1919 r., który zakończył I wojnę światową, wytyczono granicę polsko-niemiecką. Polska uzyskała całą Wielkopolskę i Pomorze Wschodnie bez Gdańska. Dnia 10 II 1920 r. gen. Józef Haller dokonał symbolicznych „zaślubin Polski z Bałtykiem”.

Na spornym Górnym Śląsku miał być przeprowadzony plebiscyt. Kolejne powstania ludności domagającej się przyłączenia do niepodległej Polski nie przyniosły powodzenia.

Pierwsze powstanie pod przywództwem Alfonsa Zgrzebnika wybuchło samorządnie 17 VIII 1919 r. Drugie powstanie kierowane również przez Alfonsa Zgrzebnika i Wojciecha Korfantego rozpoczęło się nocą z 19 na 20 VIII 1920 r. Polakom udało się uzyskać dostęp do tymczasowej administracji i instytucji porządku publicznego. Plebiscyt odbył się 20 III 1921 r. na warunkach korzystnych dla Niemców. W głosowaniu mogły wziąć udział wszystkie osoby urodzone na Górnym Śląsku: z Polski tylko ok. 10 000, z Niemiec aż ok. 200 000. Większość opowiedziała się za Niemcami. Polacy byli rozgoryczeni wynikiem głosowania. W nocy z 2 na 3 V 1921 r. rozpoczęli pod wodzą Wojciecha Korfantego trzecie powstanie śląskie, które było największym zrywem Ślązaków w XX wieku. Ostatecznie Polska otrzymała mniejszą część terenu plebiscytowego, ale z większością przemysłu górnośląskiego. Po stronie niemieckiej pozostało ponad 500 000 Polaków.

Inny przebieg miał plebiscyt na Warmii i Mazurach. Mieszkańcy 11 VII 1920 r. opowiedzieli się za przynależnością do Niemiec. Pochód Armii Czerwonej w głąb Polski i w kierunku Prus Wschodnich wywołał wrażenie rychłego upadku Rzeczypospolitej. W przededniu Bitwy Warszawskiej 12 VIII 1920 r. Polsce przyznano jedynie skrawek terenu na Warmii i Mazurach. Droga do niepodległości Polaków w Sejnach i okolicach (teren sporny z Litwą) wiodła przez zwycięskie powstanie przygotowane i przeprowadzone 23–28 VIII 1919 r. przez Polską Organizację Wojskową. Z kolei na sporny Śląsk Cieszyński 23 I 1919 r. wkroczyły oddziały czeskie, niwecząc lokalne porozumienie o linii demarkacyjnej. Dnia 3 II ustalono tymczasowy podział terenu, który miał mobowiązywać aż do przeprowadzenia plebiscytu, którego jednak nigdy nie zorganizowano.

Symboliczne zaślubiny Polski z Morzem Bałtyckim, Puck 10 II 1920 r.

Walki partyzantowe w czasie powstania wielkopolskiego, 1919 r.

Polskie plakaty propagandowe na rzecz pomocy powstańcom śląskim

Dokument upamiętniający decyzję Rady Ambasadorów o podziale Górnego Śląska między Polskę i Niemcy

Oddział powstańców śląskich

Wojna polsko-ukraińska

Jeszcze przed formalnym odzyskaniem niepodległości przez Polskę, rozgorzał spór z Ukraińcami o Lwów. W nocy z 31 X na 1 XI 1918 r. Lwów opanowali Ukraińcy z Galicji Wschodniej. W walkach o miasto, ostatecznie odzyskane przez stronę polską 20 XI, uczestniczyli także liczni ochotnicy, wśród nich bohaterscy uczniowie (ok. 1500), którzy przeszli do historii jako Orleńcy Lwowskie. Zatarg przekształcił się w konflikt zbrojny z Zachodnioukraińską Republiką Ludową (ZURL). Większość obszaru Galicji Wschodniej była w rękach Ukraińców. Od kwietnia 1919 r. inicjatywa przeszła w ręce Polaków – z Galicji wyparto wojska Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej, a z Wołynia wojska Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL), ze stolicą w Kijowie. W połowie maja Wojsko Polskie opanowało całą Galicję Wschodnią aż po rzekę Zbrucz. Pod koniec maja Sejm Ustawodawczy podjął uchwałę o przynależności Galicji Wschodniej do Rzeczypospolitej.

Przeprowadzona w tym czasie ofensywa wojsk ZURL zakończyła się niepowodzeniem. Przeciwwuderzenie polskie ostatecznie rozbiło armię Ukraińców galicyjskich i zatrzymało się na Zbruczu, który oddzielał WP od sił zbrojnych URL. Polska 1 IX 1919 r. zawarła rozejm z armią URL reprezentowaną przez atamana Symona Petlurę, który w grudniu uznał rzekę Zbrucz za linię graniczną.

Rada Najwyższa antenty – kierownicze gremium sprzymierzonych – przekazała 21 XI 1919 r. Galicję Wschodnią pod polską administrację na 25 lat, jednak po protestach zawiesiła mandat, czyli faktycznie uznała Galicję Wschodnią za część Rzeczypospolitej.

Przyszłość tych ziem rozstrzygnęła jednak wojna z Rosją bolszewicką, która zagroziła Polsce jako niepodległemu państwu.

Walki pozycyjne we Lwowie, 1919 r.

Atak na Cytadellę, pocztówka patriotyczna S. Bałowskiego, Lwów 1918 r.

Lwów w czasie walk. Rodzina Piłsudskiego – portal gmachu seminarium zamienionego na szpital polowy

Ślady walk miejskich na murach Pocztę Główną we Lwowie, 1918 r.

Jurek Bitschan, Orleń Lwowski. Zginął 20 XI 1918 r. na Cmentarzu Łyczakowskim. Za dziewczę dni miał skończyć czternaście lat

Zdobycie Cytadeli, Lwów listopad 1918 r.

Walki pozycyjne – Skniłós, Lwów 1919 r.

W obronie niepodległości. Wojna polsko-bolszewicka

Wojna polsko-bolszewicka nigdy nie została wypowiedziana, choć starcie pomiędzy Polską a Rosją o granice było nieuniknione. Polacy po licznych sukcesach w 1919 r., czyli zajęciu Wilna (19 IV) i Mińska (8 VIII), w 1920 r. zamierzali wesprzeć ustanowienie państwa ukraińskiego sprzymierzonego z Polską. W kwietniu Józef Piłsudski i Symon Petlura zawarli sojusz polityczno-wojskowy. Polska uznała niepodległość Ukrainy, a Petlura zrzekł się pretensji do Galicji Wschodniej i części Wołynia. Wspólna wyprawa kijowska zakończyła się niepowodzeniem. Pod naciskiem Armii Czerwonej 10 VI wojska polskie i ukraińskie wycofały się z Kijowa. Oddziały Armii Czerwonej przeszły 4 VII do ofensywy na północy. Zajęły tereny opanowane przez Wojsko Polskie w 1919 r. i wkroczyły na ziemie etnicznie polskie. Był niepodległej Rzeczypospolitej został zagrożony.

W Białymstoku komuniści powołali marionetkowy Tymczasowy Komitet Rewolucyjny Polski, który miał być załącznikiem rządu Polskiej Republiki Rad. również słabło położenie międzynarodowe Polski. Premier brytyjski Lloyd George w czasie konferencji w Spa w lipcu 1920 r. wymusił zgodę na uznanie linii Curzona – cofającej granicę wschodnią do linii Niemna i Bugu. Litwini otrzymali od bolszewików Wilno w zamian za układ pokojowy i zgodę na przemarsz przez ich państwo Armii Czerwonej, natomiast orzeczeniem Rady Ambasadorów ententy z 28 VII 1920 r. Czesi zyskali większą część spornego Śląska Cieszyńskiego.

Bolszewicy szybko posuwali się w kierunku Warszawy. Uzyskali przewagę również na froncie południowym. Dramatyczna sytuacja zmobilizowała społeczeństwo polskie do ofiarności. Rosły szeregi Armii Ochotniczej, do Funduszu Obrony Narodowej wpływały ofiary. W dniach 12–25 VIII rozegrała się Bitwa Warszawska, starcie decydujące o losach Polski, a jak stwierdził brytyjski lord Edgar D'Abernon – 18 decydująca bitwa w dziejach świata. Doskonale wykonanie niespodziewanego uderzenia znad rzeki Wieprz przyniosło Polakom przełomowe zwycięstwo w wojnie. Był to najważniejszy element planu bitwy przygotowanej przez Józefa Piłsudskiego. Armia Czerwona została zmuszona do głębokiego odwrotu, zamieniającego się w bezładną ucieczkę. Zwieńczeniem kontrofensywy Wojska Polskiego była zwycięska bitwa nad Niemnem stoczona 20–26 IX. Obie strony wyczerpane wojną 12 X 1920 r. zawarły rozejm i podjęły rokowania pokojowe. Traktat podpisany w Rydze 18 III 1921 r. ustalił granicę wschodnią Polski. Ceną pokoju i obrony niepodległości było porzucenie ukraińskich i białoruskich sprzymierzeńców i tym samym uznanie władzy bolszewików na części Białorusi i Ukrainy. Po stronie polskiej znalazł się Lwów. Natomiast Wilno zostało zajęte w czasie tzw. buntu gen. Lucjana Żeligowskiego, który pozorując niesubordynację, a faktycznie działając na polecenie Piłsudskiego, zajął miasto na czele 1 Dywizji Litewsko-Białoruskiej. Proklamowano powstanie Litwy Środkowej ze stolicą w Wilnie. Do Rzeczypospolitej została włączona wraz z Wileńszczyzną dopiero w 1922 r. Był to ostatni akt na drodze do ukształtowania niepodległego państwa polskiego.

Odezwą Naczelnika Państwa i Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego do ludności cywilnej, 18 VIII 1920 r.

Odezwą powołanej 4 VII 1920 r. Rady Obrony Państwa do ludności cywilnej

Polskie plakaty propagandowe

Akt inkorporacji Ziemi Wileńskiej do Rzeczypospolitej Polskiej, 1921 r.

Lotnicy 12 Eskadry Wywiadowczej z gen. Danielem Komarzewskim na froncie litewsko-białoruskim, maj 1920 r.